

«Біріккен Ұлттар Ұйымының геноцид қылмысының алдын алу және ол үшін жазалау туралы Конвенциясы және оның Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасы жүйесінде орындалуы» тақырыбындағы 6D030200 – Халықаралық құқық Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін жазылған Адибаева Алина Куанышбековнаның диссертациясына

Аңдатпа

Зерттеудің жалпы сипаттамасы. Диссертациялық жұмыс БҰҰ – ның геноцид туралы арнайы Конвенциясының нормативтік мазмұнын және қатысушы мемлекеттердің өзіне қабылдаған міндеттемелерін орындау контекстінде оны қолдану тәжірибесін кешенді зерттеуге арналған. Жұмыста жаңа саяси, гуманитарлық, әлеуметтік факторлар мен жағдайларды ескере отырып, геноцид қылмысының құрамын заңдық талдауға, сондай-ақ Қазақстан Республикасының тиісті нормативтік құқықтық актілерін қоса алғанда, Ұлттық қылмыстық заңдар шеңберінде Конвенция нормаларын іс жүзінде іске асыру тетіктеріне ерекше назар аударылды.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. БҰҰ – ның басты және бір мезгілде кеңесу органдарының бірі-Бас Ассамблея 260 қарарына сәйкес 1948 жылғы 9 желтоқсанда мүше мемлекеттердің бірауыздан қолдауымен геноцид қылмысының алдын алу және ол үшін жазалау туралы Конвенция (ағылшын нұсқасында: Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide) қабылданды. Конвенция 1951 жылғы 12 қаңтарда заңды күшіне енді. 1949 жылғы 1 шілдеде Эфиопия БҰҰ Бас хатшысы – депозитарийге тиісті құжатты тапсырған алғашқы мемлекет болды. Бұрынғы КСРО 1954 жылдың 18 наурызынан бастап елдің Жоғарғы Кеңесі Президиумының оны түпкілікті бекіту туралы Жарлығы негізінде Конвенцияға қатысушы болды. 2015 жылғы 12 қаңтарда қарастырылып отырған халықаралық шарт күшіне енген сәттен бастап 65 жыл толды. Бүгінде оған 150 мемлекет қатысып отыр, олардың ішінде барлық посткеңестік республикалар бар. Айта кететін жәйт, әзірше 2019 жылғы мамырда Конвенцияға қосылған соңғы мемлекет Доминика болып табылады. Жоғарыда аталған жылдың қыркүйек айында Бас Ассамблея 69-шы сессияның жұмысы барысында қарарға (A/RES/69/323) сілтеме жасай отырып, 9 желтоқсанды геноцид құрбандарын еске алу, олардың қадір-қасиетін құрметтеу және осы қылмыстың алдын алу халықаралық күні деп жариялау туралы қаулы етті.

Нюрнберг және Токио халықаралық әскери трибуналдар қызметінің нәтижелерін ескере отырып, осы әмбебап халықаралық шарт алғаш рет заңды деңгейде қоғамдық қауіпті әрекеттің – геноцидтің жаңа түріне қатысты қылмыстылыққа ықпал етті, яғни бұл қылмысты бейбіт уақытта да, соғыс уақытында да кінәлі және қауіпті, қылмыстық жазаланатын деп таныды, сондай-ақ құқықтық нысанда оның құрамының белгілерін жеткілікті егжей-тегжейлі анықтады, сонымен қатар оның жасалуына жауапкершілікті нормативті түрде бекітті. БҰҰ-ның көптеген құжаттарында терминологиялық

геноцид ескі, халықаралық қылмыстық құқыққа белгілі қылмысты білдіретін неологизм ретінде пайда болғаны бірнеше рет атап өтілді. Мысалы, Жасалған Конвенцияның қабылдануына алғышарт болған дүниежүзілік ұйымның Бас Ассамблеясының 1946 жылғы 11 желтоқсандағы арнайы қарарында "геноцид-бұл жеке тұлғаның өмір сүру құқығын жоққа шығару..." деп ерекше аталып өтті. Геноцид қылмысы ұғымына жататын әртүрлі іс-әрекеттер мен әрекетсіздіктерді біріздендіріп, сәйкестігін қамтамасыз етті.

Сонымен қатар, 60 жыл бұрын жасалған Конвенция адамзаттың қауіпсіздігіне қарсы қоғамдық қауіпті жағдайлар жасау саласындағы жаңа сын-қатерлерге, қатерлерге, қауіптерге және тәуекелдерге жауап беруге есептелмегенін атап өтуге болмайды. Конвенцияның өзі де қайта қаралмады, сондай-ақ геноцидтің заңды ұғымының өзі де тиісті нормалармен қорғалатын объектіге қол сұғушылықтар үнемі қосымша біліктілік белгілеріне ие болғанына қарамастан ешқандай өзгерістер мен толықтыруларға ұшырамады. Ол өз кезегінде ғалымдардың, мамандардың, сондай-ақ заң шығарушылар мен құқық қолданушылардың назарын халықаралық және мемлекетішілік деңгейлерде талап етеді. Бұл Конвенцияның "формальды" ережелері қазіргі заманның шындықтарын көрсетпейтінін ғана емес, сондай-ақ өзінің біртектілігі мен оқшаулылығымен ерекшеленетін қандай да бір ұлттық, этникалық, нәсілдік, діни топты немесе өзге де демографиялық қауымдастықты толық немесе ішінара жою ниетімен іс-әрекеттер жасаудың алдын алуға толық көлемде кепілдік бермейтінін білдіреді. Мұнда: іс жүзінде Конвенциядан тыс қалыптасқан геноцидтің жаңа (одан да жаңа) нысандары мен түрлері туралы (мысалы, әлеуметтік-экономикалық және мәдени геноцид туралы; этноцид, гуманитарлық трагедия, демоцид, саяси, жасалуы орын алған және, өкінішке орай, Ауғанстанда, Әзірбайжанда, Мьянмада, Судан, Палестина автономиясының газ секторында, Қытайдағы СУАР аумағында орын алуы жалғасуда); жанама геноцид көрінісінің мутантты тәсілдері деп аталатын – яғни тікелей геноцид жасау алдындағы іс-әрекеттер туралы айтуға болады; басқа да жазаланатын нысандар - геноцид насихаттауына тыйым салу, соңғы уақытта ұлтшыл, ультра шынайылар және нәсілшіл үндеулермен белсенді әрекет ететін ұйымдарды тарату туралы; геноцид жасағаны немесе оған қатысқаны үшін заңды тұлғалардың жауапкершілігін белгілеуге қатысты кемшіліктер туралы (бұл жағдайда, атап айтқанда, Ирак Күрдістанында геноцид жасауға қатыстылығы туралы айтуға болады).

Осы себептерге байланысты соңғы жылдары - XX ғасырдың 90 ж.өзінде және XXI ғасырдың бірінші онжылдығында геноцидтің алдын алу және жазалау тұрғысынан ad hoc Халықаралық қылмыстық трибуналдарының (Руандаға ұқсас мекеме бұрынғы Югославия бойынша Халықаралық қылмыстық трибуналдан басқа, Сьерра-Леон, Камбодже, Ливан, Ирак және т. б. бойынша аралас, гибридті немесе интернационализацияланған соттар (трибуналдар), сондай-ақ 17 шілдеде Рим Статутының негізінде құрылған тұрақты жұмыс істейтін Халықаралық қылмыстық сот маңызды рөл атқара бастады. Жоғарыда аталған юрисдикциялық органдардың шығарылған үкімдері конвенциялық нұсқамаларды жетілдіруге және сол арқылы соңғылармен

арақатынасты белгілеуге ықпал етеді. Бірақ сонымен бірге, осы мекемелердің шешімдерінде ашылатын геноцид түсінігі Конвенцияда салынған қоғамдық қауіпті әрекеттің тұжырымдамалық мәнімен әрдайым сәйкес келмейді және ол шектеулі немесе кеңейтілген сипатта болады. Сонымен қатар, халықаралық және аралас трибуналдардың прецеденттік құқығының Конвенцияға қатысушы мемлекеттердің құқық қолданушылары үшін заңды күші жоқ екенін ескеру қажет. Соңғысы, мүмкін, тиісті халықаралық-құқықтық норманы түсіндіру мақсатында геноцид дәрежесіндегі оған сілтеме жасай алады.

Конвенцияға қатысушы мемлекеттердің көпшілігінің қылмыстық заңнамасы жалпы адамзаттық құндылықтарды қорғауды басым міндет ретінде таниды және бекітеді. Осыған байланысты БҰҰ-ның 1948 жылғы құжатының ережелерін имплементациялау Ұлттық қылмыстық құқықты дамыту және жетілдіру үшін заңдық негіз болуға тиіс.

Конвенцияның тиімділігін арттыру жолдарының бірі қатысушы мемлекеттердің ішкі заңнаманы оның нормаларына сәйкес келтіру жөніндегі өз міндеттемелерін орындауы болып табылады. Мұны, мысалы, қатысушы мемлекеттердің қылмыстық кодекстерінің тиісті баптарында және Конвенцияның II бабында бекітілген геноцид анықтамаларын салыстыру негізінде айқын көруге болады: ол отандық қылмыстық заңдарға геноцидтің конвенциялық белгілерін "мұқият емес" имплементациялау нәтижесінде пайда болған кейбір айырмашылықтардың бар екендігін көрсетеді. Осы аспектіде Ұлттық қылмыстық заңнамалардың геноцид үшін қылмыстық жауапкершілік туралы халықаралық-құқықтық нормалар мен нормаларының арақатынасын белгілеумен байланысты проблеманы шешу қажеттілігі, Қылмыстық кодекстерде геноцид жасау мақсатында қастандықтың құқыққа қайшы екенін мойындау қажеттілігі, оны жасауға тікелей және көпшілікке арандату және осы қылмыс құрамының объективті жағының дербес белгілері ретінде геноцидке қатысу қажеттілігі туралы айтуға болады. Осы қатарда, қолданыстағы, өзгермеген нормалардың практикадан озуына байланысты заң шығарушылар ескермеген, қорғалатын "тұрақты" және "тұрақты" қауымдастықтардың тізбесін кеңейту және геноцидтің жаңа/жаңа нысандары мен түрлерін криминалдандыру бағытында Қылмыстық кодекстердің нормаларын қайта қараудың орындылығын атап өту қажет. Осыдан келіп шығатыны, кемшіліктер мен қайшылықтарды заңнамалық жолмен жою, сондай-ақ олқылықтардың орнын толтыру тиісті баптардың диспозицияларында көрсетілген демографиялық топтарды қорғаудың халықаралық-құқықтық тетігін нығайтуға кепілдік береді.

Жұмыс тақырыбын таңдау және оның өзектілігін анықтау кезінде Қазақстанның заң ғылымында геноцид қылмысының құрамын доктриналық талдауға және оның халықаралық-құқықтық мәніне арналған арнайы зерттеулердің жоқтығына назар аударған жөн. Жалпы қылмыстық құқық саласындағы бірнеше жарияланған еңбектерінде отандық авторлар негізінен бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстардың бірі ретінде осы қоғамдық қауіпті әрекеттің өзіндік құрамына назар аударды. Сондықтан

мәселенің саяси, тарихи, экономикалық және гуманитарлық аспектілерін ескере отырып, мүмкін болғанынша, геноцид табиғатын жан-жақты және пәнаралық ұғынуды осы жұмыста жүргізу қажет.

Диссертациялық зерттеу объектісі 1948 жылғы геноцид туралы БҰҰ Конвенциясын қабылдануы және іс жүзінде қолдануға байланысты халықаралық қатынастар болып табылады.

Зерттеу пәні 1948 жылғы геноцид туралы БҰҰ Конвенциясының нормативтік мазмұнын құрайтын және оны орындау үшін қабылданған қатысушы мемлекеттердің ішкі қылмыстық заңнамалық актілерінің халықаралық-құқықтық принциптері мен нормаларының жүйесі болып табылады.

Жұмыстың мақсаты. Осы диссертациялық зерттеу өз алдына БҰҰ-ның геноцид туралы конвенциясын және оның қолданыстағы редакциясын әзірлеу мен қабылдаудың алғышарттарын кешенді талдау, сондай-ақ орын алған өзекті мәселелер, кемшіліктер мен олқылықтарды ескере отырып, осы халықаралық шарттың ережелерін іске асырудың қазіргі жай-күйі мен одан арғы перспективаларын бағалау мақсатын қояды. Көрсетілген жалпы мақсат сонымен бірге нақты қорытындыларды, ұсыныстар мен ұсынымдарды әзірлеуді негіздейді.

Тұжырымдалған мақсатқа жету үшін зерттеуде келесі өзара байланысты **міндеттер қойылады:**

1. БҰҰ-ның геноцид туралы арнайы Конвенциясын қабылдағанға дейін геноцид ұғымының заңдық мазмұнын ашу;
2. Тарихи, саяси және өзге де ілеспе жағдайларды ескере отырып, геноцид туралы БҰҰ Конвенциясын жасасудың негізгі кезеңдерін бақылау;
3. Халықаралық қылмысқа қарсы іс-қимыл тетіктерін жетілдіру аспектісінде геноцид туралы БҰҰ Конвенциясына жан-жақты теориялық талдауды жүзеге асыру;
4. БҰҰ – ның Ұлттық қылмыстық заңнама жүйесіндегі геноцид туралы Конвенциясының және қатысушы мемлекеттердің құқық қолдану практикасындағы ерекше орны мен маңызын белгілеу.

Диссертациялық зерттеудің әдіснамалық негізі. Тақырыпты зерттеу кезінде ғылыми танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістерінің жиынтығы пайдаланылды. Атап айтқанда, синтез, аналогия, дедукция, құрылымдық, салыстырмалы, формальды-логикалық әдістер, сондай-ақ моделдеу және жүйелік талдау әдістері қолданылды.

Зерттеудің теориялық (нормативтік және эмпирикалық) негізін 1948 жылғы геноцид туралы БҰҰ Конвенциясы, шарттар, конвенциялар, қарарлар түріндегі жекелеген халықаралық-құқықтық актілер, қатысушы мемлекеттердің ұлттық нормативтік құқықтық актілері (қылмыстық кодекстер, арнайы актілер (заңдар), таңдалған жұмыс тақырыбы бойынша зерттеушілердің дербес және ұжымдық ғылыми әзірлемелері (монографиялар, диссертациялар, оқулықтар, оқу құралдары, сараптамалық және ақпараттық мақалалар), халықаралық ұйымдардың құрылтай,

анықтамалық, бағдарламалық және өзге де материалдары құрайды. Диссертациялық жұмыстың мазмұнын халықаралық құқық қолдану және мемлекетішілік нормашығармашылық практика, зерттеуде талданатын мәселелерге тікелей қатысы бар статистикалық деректер толықтырады.

Диссертациялық жұмыстың теориялық негізі. Тұтастай алғанда, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстарға қарсы іс-қимыл мәселелері іс жүзінде Қазақстанның халықаралық-құқықтық ғылымында әзірленбеген. Бүгінгі күні С.М. Рахметовтың, С.А. Кременцов пен А.Ш. Орманованың осы тақырыпқа арналған жазған еңбектері бар. Оның жекелеген аспектілері, атап айтқанда, геноцидке қатысты негізінен М.А. Сәрсембаевтың монографиясында, А.Н. Ағыбаевтың қылмыстық құқық оқулықтарында, И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев, А.И. Коробеевтің жетекшілік еткен редакцияларындағы оқылықтарда, сондай-ақ М.К. Самалдыков, С.М. Апенев, С.А. Ахметова, С.Н. Кемалов, Ж.Г. Калишева, Д.А. Айдын және Б.Нурмуханованың ғылыми мақалаларында жанама түрде өз жарияланымын тапты. Геноцидтің адам құқықтары мен бостандықтарына қарсы халықаралық қылмыс ретінде заңды талдауына К.Ж. Забих өзінің диссертациялық зерттеуінде ерекше назар аударды (Алматы, 2010 ж.). Соңғы жылдары осы бағытта маманданған авторлардың арасында А.Н. Ағыбаев, С.М. Рахметов, И.И. Рогов, С.В. Саяпин және И.Ш. Борчашвилиді тағы да атап өтуге болады. Көрсетілген отандық авторлар геноцид жасауға ықпал ететін себептер мен факторларды және оның құрамын зерттеу кезінде негізсіз бұрынғы кеңестік қылмыстық заңнаманы қолданудың жеткілікті ұзақ және бай тәжірибесін, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық қорғау объектілері құндылықтарының жаңа жүйесін ескеру қажет деп пайымдайды.

БҰҰ геноцид туралы Конвенциясы мазмұнының жалпы ғана емес, нақты тұжырымдамалық негіздерін құрылымдау мен дамытуға кеңестік/ресейлік халықаралық заңгерлер елеулі үлес қосты, олардың ішінде ерекше атап өткен жөн: А.Н. Трайнин, М.Андрюхин, сонымен қатар П.С. Ромашкин, Ю.Г. Барсегов, Ю.А. Решетов, А.И. Полторац, Р.А. Руденко, И.И. Карпец, П. Радойнов, И. Сотников, С.Володин, В.А. Марухян. Осыған байланысты көптеген ресейлік заңгер-зерттеушілердің жаңа буынының өкілдерінің қызығушылығы мен жұмысын білдіреді: И.В. Мошенской, Т.Г. Дадуани, Е.Д. Панкратова, И.Ю. Белый, В.М. Вартанян, Ю. Соломатин, И. Новикова, В. Ованесян, В.А. Батырь, С. Дмитриевск, И. Соломонен, А.Кибальник, Е.Н. Трикоз, А.Г. Волеводз, Н.А. Шулепов, А.Н. Тарбагаев, Г.Л. Москалев, С.М. Кочои және А.В. Серебренников, олар Конвенцияның ережелерін ғана емес, сонымен қатар Конвенцияны одан әрі жетілдіру жөніндегі өзекті мәселелерді көтереді. Конвенцияны қолданудың кейбір проблемалық аспектілері басқа да белгілі, сондай-ақ қазіргі заманғы ресейлік ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапты. Конвенцияны қолданудың кейбір проблемалық аспектілері басқа да белгілі, сондай-ақ қазіргі заманғы ресейлік ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапты атап айтатын болсақ, А.Б. Барихин, В.П. Панов, И.И. Лукашук, А.В. Наумов, Г.Г. Шинкарецкая, Г. Гинзбург, А.Я. Островский, С.В. Глотова, С.В. Черниченко, И.И. Костенко.

Қатысушы мемлекеттердің ұлттық Қылмыстық заңнамаларында Конвенция бойынша міндеттемелерді имплементациялаудың табиғаты мен тетіктеріне посткеңестік республикалардан келген ғылыми мектептердің өкілдері ерекше назар аударды. Атап айтқанда, К. Вртанясян, А.Палян, А.К. Курманов, Р.М. Караев, И. Фисенко, О.А. Алиев, Т.Ф. Мусаев, Л.Арбур, Г. Караханян, С.Н. Медведев, О.Н. Шибков, Х.А. Хасан, Д.Э. Витус, Б.В. Волженкина, М.А. Арутюнян, А.Климчук, Н.А. Сафаров ғылыми жұмыстарында нақты бөлінген елдердің қылмыстық кодекстерінің қолданыстағы редакцияларына қатысты БҰҰ Конвенциясының нормаларын іске асырудың әртүрлі тәсілдеріне сыни талдау жасалған.

Сондай-ақ жекелеген жағдайларда Конвенцияның ережелерін орындау және оның рәсімдерін жетілдіру жөніндегі қорытындылар мен ұсыныстарды әзірлеу ғылымның өзге де гуманитарлық және экономикалық бағыттарын білдіретін мамандардың зерттеулерінде қозғалады. Мысалы, Ю.В. Черновицкая және И.П. Меркулов сияқты әлеуметтанушылардың еңбектерінде, саясаттанушылар – М.Гефтер, А. Мережко және А.С. Панарин, глобалистер – В.А. Лисичкин, Л.А. Шеляпин, Э.К. Кочетов, И.П. Меркулов, Е.В. Брызгалина, генетиктер – А.Г. Шаталов, Г.И. Мендина, Б.Г. Юдин және И.К. Лисеев аталған ғалымдардың ғылыми еңбектерінде геноцид түрлері мен жаңа нысандарымен күресудің заңдық негіздерін теориялық және тәжірибелік тұрғыдан пайымдаудың маңызды элементтері бар.

Алыс шетел сарапшылары және ең алдымен Р. Лемке (R. Lemkin), сондай-ақ одан әрі Ж.П. Сартр (J.Sartre), С.К. Гровер (S.C. Grover), А. Папамичел (A. Papamichail), Х.Партис – Дженнингс (H. Partis - Jennings), Дж. Лич (J. Leach), А. Раховитца (A. Rachovitsa), А. Кассезе (A. Cassese), У. Шабас (William A. Shabas), Х. Сингх (H. Singh), Ив. Тернон (I. Ternone), М. Конвиц (M. Konvitz), К. Грегори (K. Gregory), Дж. Гоу (James Gow), М. Калдор (M. Kaldor), М.А. Хоаре (M.A. Hoare), М.Шоу (M.Shaw), Н. Цигар (N.Cigar), С. Местрович (S. Mestrovic), Т. Кушман (Th. Cushman), Ф. Шонфельд (F. Shonfeld), С. Пауэр (S. Power), Т.Е. Саинатти (T.E. Sainatti), А.А. Сампайо (A.A. Samraio), М. Маккивой (M. McEvoy), А. Галпахер (A. Galbagher), Г. Ланкастер (G. Lancaster), Г. Коул (G. Cole), Х. Рэдич (H.Radich), А. Ди Джованни (A. Di Giovanni), Л.Дж. Левланк (L.J. Leblanc), Ф.Чарк (F.Chark), К. Йоханссон (K. Jonansson), Б.Ван Шаак (B.Van Schaack), Енг Кок-Тэй (Eng Kok-Thay), Е. Хитцер (E.Hitzer), К. Нахапетян (K. Nahapetian), Л. Флетчер (L. Fletcher), Ж. Котек (J. Cotec), П. Ригуло (P. Rigulo), Л. Хеккл (L. Heckle), С. Кифер (S. Kifer), Л. Кьюгли (L. Quigley), У. Черчилл (W. Churchill), Ди Браун (Di Brown), Д. Стэннард (D. Stannard), Р. Торнтон (R. Thornton), Х. Хенинг (H. Coning), Ян Р. Кэрю (Jan R. Carew), М.Дж. Келли (M.J. Kelly), Р. Маккартни (R. McCartney), Дж. Уоутерс (J. Wouters), С. Верховен (S. Verhoeven), М.С. Берлин (M.S.Berlin), О. Хэтэуэй (O.Hathaway), Б.А. Симмонс (B.A. Simmons), Э. Моравчик (A. Moravcsik), В.О'Коннер (V.O'Conner), Дж. Делайсл (J. Delisle), С.М. Митчелл (S.M. Mitchel), Е.Дж. Пауэлл (E.J. Powell), Р.С. Кларк (R.C. Clarke), В. Сьюпол (V. Sewpaul), Д. Линдебаум (D. Lindebaum), Дам – Де Д.А. Джонг (Dam – de Jong

D.A.), Л. Казиритски (L. Kazurytski), Дж. Кайриакакис (J. Kyriakakis), Джиллиан Триггс (Jillian Triggs), Х. Джи Ван дер Мерве (HJ Van der Merwe) өз еңбектерінде ХХІ ғасырдағы жаңа геосаяси (саяси), экономикалық, әлеуметтік, гуманитарлық мән-жайлар контексінде геноцид туралы БҰҰ Конвенциясын одан әрі қолданудың жай-күйін, проблемалары мен перспективаларын жан-жақты баяндайды және бұдан басқа, адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстармен күресудің халықаралық-құқықтық шаралары жүйесіндегі әмбебап халықаралық шарттың заңдық күші мен мәнін арттыру жөнінде өз ұсыныстарын ұсынады.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы Қазақстанның алғаш рет халықаралық құқық ғылымында 1948 жылғы геноцид туралы БҰҰ – ның арнайы Конвенциясының теориялық және кейбір қолданбалы мәселелерін, оның іс жүзінде іске асырылуын және қатысушы мемлекеттердің қылмыстық заңнамасы шеңберінде бағалануын ескере отырып, кешенді пәнаралық талдау ұсынылған.

Ең негізгі жаңалықтардың қатарына, атап айтқанда:

- БҰҰ арнайы Конвенциясының тұжырымдамалық негіздерін әзірлеу аспектісінде "геноцид" ұғымының заңды мазмұнын анықтау критерийлері;
- халықаралық құқық ерекшелігін ескере отырып, геноцидты қайта сатып алу құрамын, әсіресе халықаралық қылмыстық трибуналдардың прецеденттік құқығын зерттеу;
- қатысушы мемлекеттердің ұлттық қылмыстық заңнамасы жүйесінде геноцид туралы конвенцияның ережелерін енгізу және жүзеге асыру тәсілдерін жан-жақты талдау;
- Қазақстанның қылмыстық кодекстері мысалында 1948 жылғы БҰҰ Конвенциясының ұйғарымдарын қамтамасыз етудің жай-күйін халықаралық-құқықтық бағалау.

Зерттеу тақырыбын әзірлеу бірқатар тұжырымдауға және негіздеуге мүмкіндік берді.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Барлық тиісті нақты мән-жайларды талдау геноцид анықтамасын Конвенцияның II бабында аталмаған топтарға тарату қажеттілігін туындатады және сәйкестік негізінде «тұрақты» («қалыпты» топтарды) қарау кезінде барлық объективті және субъективті өлшемдерді, құжат әзірлеушілері ұсынған геноцидтің түпнұсқа кеңейтілген тұжырымдамасы және сонымен бірге қылмыстың негізгі тікелей объектісіне қатысты толық емес және толық болмауын ескереді. Нәтижесінде жоғарыда айтылғандай Конвенцияның II бабына геноцидтің объектісін ашатын бөлігінде басқа жаңадан қорғалатын демографиялық топтарға олардың жалпы рулық сипаттамаларын ғана емес, оларды белгілі бір қоғам мен мемлекеттің нақты жағдайларын ескере отырып, тиісті контекст аясында түсіндіретін бөлігін қосуды көздейді. Қазіргі кездегі құқық қолдану тәжірибесінде көрсетілгендей, конвенция әлі де үлкен

әлеуетке ие және әлі де қолданылмағандығын ескере отырып, бұл тәсіл ең қолайлы деп саналуы керек.

2. Конвенцияны даярлаушы мемлекеттердің көпшілігінде «геноцид» терминіне ерекше мән берілмегенін және геноцидтің белгілі бір нысандарын көрсете отырып, қатысушы мемлекеттердің кейбіреулері 1948 жылғы Конвенцияның дайындық материалдары мен қорытындысының мән-жайларын қоса түсіндірудің қосымша құралдарына жүгінгенін ескере отырып жылдар бойы, сондай-ақ мұндай әрекеттерге 1969 жылғы шарттар құқығы туралы Вена конвенциясының 32-бабына сәйкес жол берілетінін ескере отырып, осы Конвенциямен ресми түрде қарастырылған геноцид түрлерінің тізбесі толық емес екендігі дәлелденді. Бұл физикалық геноцидті, биологиялық геноцидті қоспағанда, ұлттық мәдени геноцид (мәдени геноцидтің қазіргі мағынасында) туралы, сонымен қатар төртінші тәуелсіз нысан - әлеуметтік және экономикалық геноцид туралы айтуға болатындығын білдіреді. Бұл жағдай осы бөлімдегі Конвенцияның ережелерін кеңінен түсіндіруге мүмкіндік беріп қана қоймайды, сонымен бірге оларды қолданудың келесі тәжірибесін ескеруге мүмкіндік береді: яғни депортация, этникалық тазарту сияқты тікелей геноцидтің бұрын-соңды «белгісіз» түрлерін, гуманитарлық трагедия, этноцид, демоцид, политцидті жеке және ұжымдық түрде ескеру керек.
3. Осы Конвенцияның мәтінінде қатысушы мемлекеттердің міндеттемелеріне еруге тиісті басқа да кемшіліктер бар. Соңғысын толтыру сонымен қатар геноцид жасаудың алғышарттарына қарсы әрекет етеді. Бұл қылмыс немесе оған қатысушылық субъектілері арасында мемлекеттің ресми қатысуынсыз тікелей заңды тұлғаларға берілуі өте маңызды. Бұл ұстаным, біріншіден, жеткілікті нақты және заңды негіздерді ескере отырып, көптеген трансұлттық корпорациялар мен компаниялар әлі де Конвенцияның III бабына сәйкес қылмыстық жауапкершіліктен жалтарады; екіншіден, бұл мәселені шешу Біріккен Ұлттар Ұйымына заңды тұлғаларға жаза қолданудың объективтілігін дәлелдей отырып, өзінің стандарттары мен нормаларын ғана емес, сонымен бірге жетіспейтін прецеденттерді де жасауға мүмкіндік береді. Қаралып жатқан ұсынысты, атап айтқанда, шарттың XVI бабын жасауға мүмкіндік беретін Конвенцияны қайта қарау арқылы немесе мүше мемлекеттердің келісімімен келісімшарттың негізгі бөлігінің ережелері күшіне енуі мүмкін қосымша хаттама жасасу арқылы мүмкін болады. Болашақта геноцид үшін екіжақты жауапкершілікті белгілеу ұлттық заңнама аясында белгіленуі мүмкін.
4. Геноцид қылмысын криминализациялау коэффициенті ұлттық қылмыстық заңнаманы оның Конвенцияның ережелеріне сәйкестігін қамтамасыз ету мақсатында жаңарту міндетін қояды. Осыған байланысты, Конвенцияның ережелерін қылмыстық кодекстерге

немесе қатысушы мемлекеттердің арнайы актілеріне ресми түрде бейімдеу жеткіліксіз. Қатысушы мемлекеттердің қылмыстық кодекстеріне қазіргі шындықтың талаптарын негізге ала отырып, қажет: геноцидке қатысты диспозитивті және санкциялар нормаларын өзгерту, атап айтқанда, өзінің жеке критерийлері негізінде жаңа осал, қорғалмаған топтарды қосу арқылы қылмыс объектісінің көлемін кеңейту; геноцидке қатысудың қосымша жазаланатын нысандарын («қысқартылған қылмыс құрамдары») қылмыстың объективтік жағының тәуелсіз белгілері ретінде геноцидке қастандық жасау, қоздыру, әрекеттену және геноцидке қатысуы соншалықты көп емес, сонымен қатар қылмыстық құқыққа заңды тұлғалардың жауаптылық институтын енгізу болып табылады. Сонымен қатар, қатысушы мемлекеттердің соттары қылмыстық кодекстің тиісті баптарын қолданған кезде халықаралық қылмыстық соттардың іс жүргізу құқығын басшылыққа алатынын атап өткен жөн.

5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде геноцидтің жекелеген қылмысы көзделеді және жалғыз ресми қайнар көзі болып табылады және солай болып қала береді, сондықтан осы әлеуметтік қауіпті әрекеттің қылмыстық және қылмыстық жазаланатын сипатын растайтын жеке заң қабылдау талап етілмейді. Сонымен бірге, бұрын қабылданған барлық қылмыстық кодекстер мен қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерді талдау геноцид біліктілігіндегі кейбір кемшіліктерді жоюды талап етеді. Сонымен, Конвенцияның жалпы ережелеріне сүйене отырып, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы, атап айтқанда: міндетті белгі ретінде демографиялық топтар өкілдерінің жеке басын ажыратпайды; геноцид актілерінің құрбандарының санын көбейту бойынша нормалар қарастырылмаған (осыған байланысты саяси, мәдени және әлеуметтік топтарды өз қалауы бойынша солардың тізіміне енгізуге болады); қылмыс құрбандарының саны үшін ең төменгі немесе шекті мөлшерін белгілемейді (бұған байланысты, Рим статутының ережелерін ескере отырып, демографиялық топтың кемінде бір мүшесінің өлтірілуі және ауыр зиян келтіру, сондай-ақ орташа зиян келтіру геноцид ретінде қарастырылуы керек. Осы инновацияларды және, мысалы, геноцидтің объективті жағын құрайтын арнайы әрекеттерді Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 168-бабының ережелеріне қосу Конвенцияға қатысушы жекелеген мемлекеттердің тәжірибесін зерделеу арқылы мүмкін болады.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы. Теориялық тұрғыдан алғанда, диссертацияның мәні кең мағынада, БҰҰ геноцид туралы конвенциясын егжей-тегжейлі талдауға негізделген негізгі ережелер мен тұжырымдардың негізінде, сондай-ақ халықаралық-құқықтық, ғылыми, ақпараттық-анықтамалық материалдар, халықаралық қылмыстық соттардың іс жүргізу

құқығы негізінде жоғарыда аталған әмбебап халықаралық шарттың мазмұны ашылды және оның геноцидпен күрес саласындағы проблемалары және адамзатқа қарсы ауыр қылмыстардың бірі ретінде перспективалары айқындалды. Тар мағынада зерттеудің теориялық маңыздылығы қазіргі халықаралық құқық жүйесінде және қатысушы мемлекеттердің қылмыстық заңдары шеңберіндегі геноцидпен күресу тетіктерін жетілдірудің кейбір мәселелерін әрі қарай ғылыми әзірлеу мүмкіндігінде жатыр.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы оны іске асыру барысында алынған нәтижелер тиісті халықаралық-құқықтық бағалауды, мемлекеттердің, оның ішінде Қазақстан Республикасының көзқарастары мен ұстанымдарын әзірлеу кезінде де, геноцидпен күрестің нақты салаларындағы халықаралық ынтымақтастықта да қолданыла алатындығымен анықталады. Зерттеу нәтижелерін ғылыми жұмыста, халықаралық және халықаралық қылмыстық құқықты оқытуда да қолдануға болады; республиканың жоғары оқу орындарында жеке арнайы оқу курстарын дамытуға негіз бола алады. Диссертацияның материалдары мен тұжырымдары қосымша аталған тақырып бойынша одан әрі терең зерттеуге негіз бола алады.

Апробация. Диссертацияның негізгі ережелері келесі халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдарының жинағында жарияланды, талқыланды: Евразийский Союз Ученых. Материалы XIII Международной научно-практической конференции «Современные Концепции научных исследований» «Новые (современные) формы прямого геноцида и специальная Конвенция ООН 1948 года»// Москва, 29-30 апреля 2015 №4 (13)/2015. –С. 23-25; «The essence and general normative content of genocide are as the International Crime» // Collection of Conference Papers International Scientific-Practical Conference «Urgent Problems of Science and Technology: Yesterday, Today, Tomorrow» (14-15.05.2015. The United Kingdom, (London)–P.6-10; Материалы XV Международной мультидисциплинарной Конференции «Актуальные проблемы науки XXI века» 31 октября 2016 года «Выполнение обязательств по Конвенции ООН о геноциде 1948 года государствами-участниками: отдельный правовой аспект» // - М.: Международная исследовательская организация «Cognitio», 2016г. – С. 138-142 (РИНЦ); // Квалификация объективной стороны преступления геноцида по Уголовному кодексу Республики Казахстан «Актуальные проблемы применения уголовного законодательства Республики Казахстан на современном этапе: вопросы теории и практики» Материалы международной научно-практической конференции, посвященной памяти заслуженного деятеля науки и техники Республики Казахстан, академика КАН Республики Казахстан, доктора юридических наук, профессора Каиржанова Елегена Изтлеуовича 16 сентября 2017 г. – МВД Алматинская Академия имени Макана Есбулатова – С.113-117 және Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Білім және ғылым саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті міндетті деп таныған келесі арнайы заң журналдарында ғылыми мақалалар түрінде:

1. «Конвенция ООН о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 года: основные этапы разработки и принятия в рамках органов всемирной организации» // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия "Международные отношения и международное право". - Алматы: «Қазақ университеті» 3(71) 2015. – С. 16-26;
 2. «Определение понятие преступления геноцида и его основных форм в свете современного юридического анализа специальной Конвенции ООН 1948 года» // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия "Международные отношения и международное право". - Алматы: «Қазақ университеті» 4(72) 2015. – С. 196-204;
 3. «Совершенствование международной уголовной юрисдикции в контексте действия Конвенции ООН о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 года» // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия Юридическая. - Алматы: «Қазақ университеті» 3(75) 2015. – С. 398-406;
 4. Косвенный геноцид и его *de facto* существующие формы (общий политико-правовой анализ) // Вестник ЕНУ имени Л.Гумилева. Серия гуманитарных наук. - Астана. - №3 (112) 2016. – С.382-386;
 5. Implementing mechanisms of the UN Convention on genocide in the criminal legislation of the participating States: general comparative analysis. (Имплементационные механизмы Конвенции ООН о геноциде в уголовных законодательствах государств-участников: общий сравнительный анализ). Статья *на англ. языке* // "Известия НАН РК. Серия общественных и гуманитарных наук". – 2018. - №5 (321) (сентябрь-октябрь). – С. 39-43. (совм. с А.Н. Агыбаевым)
 6. Конвенция ООН о геноциде 1948 года и ее значение в криминализации преступного деяния. Костанайская академия МВД имени Ш.Кабылбаева. Международный научный журнал «Наука» №3 2019 год (совм. с А.Н. Агыбаевым) сонымен қатар Scopus компаниясының ғылыми журналдарының халықаралық деректер базасына кіретін шетелдік басылымдағы мақала: «Implementation of the UN Genocide Convention of 1948 in the National Laws of the State Parties» // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2017. – Vol. 7. – Iss.6 – P. 1263-1271. Процентиль – 42.
- Диссертацияның көлемі 164 (Жүз алпыс төрт) бетті құрайды.

Жарияланымдардың толықтығы туралы ақпарат.

Диссертация тақырыбы бойынша барлығы 11 ғылыми жұмыс жарияланды, оның ішінде 4 халықаралық конференциялардың материалдарында, оның 3-і - шетелдік, 6 - қазақстандық басылымдарда және 1 - Scopus халықаралық мәліметтер базасына енген шетелдік журналдарда. Олар диссертацияның мазмұнын толығымен көрсетеді, 9 мақала өз бетінше шығарылған, 2-уі бірлескен авторлықта жарияланған.

Диссертацияның құрылымы. Диссертацияның жалпы көлемі - 162 бет. Құрылым бойынша диссертация нотацциялар мен

қысқартулардан, кіріспеден, негізгі бөлімнен тұрады, оған 3 бөлім мен 9 тарау, қорытынды мен пайдаланылған дереккөздер кіреді.